

Selkoistettu uutinen: Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä

AULI KULKKI-NIEMINEN

Väitöksenalkajaisitelmä 11. kesäkuuta 2010 Tampereen yliopistossa

Selkeys on kielenkäytön ihanne, jolla on suora yhteys luonollisen kielen tärkeimpään tehtävään ylläpitää vuorovaikutusta. Kielenkäyttö kertoo paljon sekä puhujasta, aiheesta että vastaanottajasta. Vaikka kommunikaatio ei ole pelkästään kielellistä, voidaan sanoa, että selkeään kieleen sisältyy selkeä ajatus.

Kieli on vuorovaikutusta, tekstejä ja niiden välisiä yhteyksiä, merkityksiä ja tulkin-
taa. Kieli on myös itsensä ilmaisemisen keino, ja sillä on arvo sinänsä. Olen hyvin tietoinen kielen ja vallankäytön suhteesta ja siitä, että kielenkäyttö on teko, siis tietynlaista tilanteista merkityksenantoa. Tutkijana olen ensisijaisesti kiinnostunut käytetyn kielen muotojen ja merkitysten suhteista, en niinkään kielen rakenteiden formaaleista kuvaustavoista. Tämä ajatus sisältyy myös väitöskirjani mottoon ”Maailma on sana. Elämä on teksti.”

Olen tutkinut erityistä kielenkäytön muotoa, selkouutisia, mikä on pitänyt myös yllä pohdintaa siitä, millaista kieltä yhteisössä pitäisi käyttää ja miten kieltä varioidaan tilanteiden mukaan. Mitä on kielenkäytön tarkoituksenmukaisuus ja miten esimerkiksi virkateksteissä voidaan ottaa vastaanottaja huomioon? Kielen- ja tekstinhuollollisesti erittäin merkittävä periaate on, että tekstin näkökulma siirretään vastaanottajaan. Tämän periaatteen vahvistavat selkoviestinnän asiantuntijat, joita haastattelin tutkimustani varten. Kielellistä vuorovaikutusta ei voi pitää kovin onnistuneena, jos puhujat eivät ymmärrä toistensa käyttämää kieltä tai kokevat sen vieraaksi. Yleisenä tavoitteena myös ymmärrettävyys on kielenkäytön ihanne.

Ei ole kuitenkaan itsestään selvää, että selkeän ja ymmärrettävän kielenkäytön periaate toteutuu yhteiskunnassa, joten asiaan liittyy myös kielipolitiikkaa. Viime toukokuussa eduskunnan oikeusasiamies Petri Jääskeläinen otti ratkaisussaan (21.5.2010) kantaa siihen, ettei Tampereen yliopistollisen sairaalan yksikön nimeksi riitä pelkkä *Stroke Unit*, vaan sillä on oltava suomen- ja ruotsinkieliset nimet. Perustuslaki, kieli-

laki ja hallintolaki takaavat, ettei niin sanotulle suurelle yleisölle suunnatussa viestinnässä voida käyttää pelkästään englantia ja ohittaa siten kansalliskielet. Oikeusasiamies muistuttaa perusteluissaan, että hallintolain hengen mukaisesti ”Asioiden järjestämisen keinoja tulee pyrkiä arvioimaan erityisesti palvelujen käyttäjien tarpeiden kannalta. Asiointimahdollisuuksien on siten vastattava mahdollisimman hyvin myös yhteiskunnallisten erityisryhmien – esimerkiksi vanhusten, sairaiden ja vammaisten – tarpeisiin.” Kielenkäytössä selkeys ja ymmärrettävyys ovat niin tärkeitä periaatteita, että ne halutaan turvata laeilla.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus haluaa velvoittaa myös poliittisia päättäjiä ja vaatii, että seuraavaan hallitusohjelmaan sisällytetään ”Virkakielen politiikkaohjelma”, koska säädöksistä huolimatta virkakielen vaikeaselkoisuus on merkittävä yhteiskunnallinen ongelma. Kotuksen 7.6.2010 julkaiseman tiedotteen mukaan virkakieli on pahimmillaan ”uhka kansalaisten oikeusturvalle ja demokratialle”.

Selkokieli

Selkokieli määritellään mukautetuksi kielimuodoksi, joka on sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavampaa ja ymmärrettävämpää. Arvioidaan, että Suomessa yli 200 000 ihmistä hyötyy selkoviestinnästä. Kohderyhmiä ovat muiden muassa eri vammaisryhmät, lukivaikeuksiset, vanhukset ja suomea opiskelevat maahanmuuttajat. (Esim. Virtanen 2009: 17, 23.) Ajatuksena on, että vaikka kohderyhmät ovat heterogeenisiä, on mahdollista kirjoittaa tekstiä, joka on yleiskielistä pelkistetympää ja yksinkertaisempaa. Tekstin mukauttaja pohtii siis sitä, mikä ilmaisutavoissa on vaikeaa ja miten asian voi sanoa yksinkertaisemmin. Selkokieltä alettiin aikanaan 1970-luvulla kehittää sen vuoksi, että ymmärrettiin kielen merkitys yksittäisen ihmisen mahdollisuuksissa osallistua yhteiskunnan toimintaan ja elää ihmisarvoista elämää. Kielellisten vaikeuksien katsottiin olevan yksi syrjäytymisen syistä. Selkokielelle on siis aina ollut niin sanottua sosiaalista tilausta.

Selkokielestä on annettu suosituksia, joilla on tarkoitus ohjata tekstiä tietynlaiseksi ja siten normittaa ilmaisua. Ohjeissa kiinnitetään huomiota lähinnä yksiköiden, siis sanojen, lausekkeiden ja lauseiden, pituuteen ja niiden yhdistämiseen toisiinsa. Sisällöllisesti korostetaan aiheen rajaamista, tekstin johdonmukaisuutta ja konkreettisuutta. Lisäksi katsotaan tarvittavan intuitiivista tietoa kielestä ja ymmärrystä siitä, mitä vastaanottajien on vaikeaa ymmärtää. Mukauttamisen lisäksi selkokirjoittamisen prosessissa on yhtymäkohtia kääntämiseen ja journalistiseen kirjoittamiseen, tekstin toimitamiseen. Useimmissa lähtötekstiä ja selkoversiota vertailevissa tutkimuksissa testataan sitä, miten hyvin kirjoittajille annettuja suosituksia on noudatettu. Omaan tutkimukseeni ei sisälly kyseistä asetelmaa, koska sillä ei voi kuvata kirjoitusprosessia.

Selkokielen tärkeänä taustaideologiana on saavutettavuus, jolla tarkoitetaan ihmisten yhdenvertaista kohtelua ja syrjimättömyyttä. Viestinnällisiä esteitä voidaan purkaa esimerkiksi selkoviestintää kehittämällä. Tutkimusta varten haastatteleman selkokielen asiantuntijat ottivat esille inklusion periaatteen: myös erityisryhmiin kuuluvat

ovat osa yhteiskuntaa ja sen toimintaa. – Ei pidä yrittää muuttaa ihmisiä yhteiskunnan ehdoilla vaan muokata yhteiskuntaa ihmisille paremmin sopivaksi.

Monille asiateksteille on ominaista, että ne suunnataan asiantuntijalle eikä tavalliselle ihmiselle. Puhuja varaa näkökulman itselleen eikä hae kosketuspintaa vastaanotajaan. Syntyy eufemismeja, jotka luovat viestinnällistä kuilua. Kielellisin valinnoin esitetään vuorovaikutuksen syntyminen. Tämä on tyyppillistä juuri virkateksteille, ja mediateksteissä tyydytään välillä kaiuttamaan viranomaisten puhetta. On tullut tavaksi pukea asioiden ikävät vaikutukset myönteiseltä kuulostavaan asuun. Kun hintoja ”tarkistetaan”, niitä aina nostetaan. Kun lähipankki suljetaan ja palvelut siirtyvät kauemmaksi, pankki voi ilmoittaa ”uudistavansa konttoriverkostoaan”. Kun yliopisto yhdistää laitoksiaan, kyse on ”rakenteellisesta kehittämisestä”. Jos mainituista asioista puhuttaisiin selkokielellä, olisi näkökulma käännettävä asioiden vaikutuksiin ja vastaanotajaan. Kieli muuttuu ja kehittyy, ja tutkijoiden tehtävänä on paitsi seurata ja kuvata kehityskulkuja myös vaikuttaa muutokseen huollollisin toimin. Pidän selkokielistämistä yhdenlaisena tekstinhuollollisena toimena, jonka avulla muokataan kieltä käyttöä varten.

Tutkimuskohteena uutinen

Tutkimukseni aineistona on uutisen tekstilajia edustavia tekstejä. Niiden viestinnällinen tehtävä on välittää tietoa, kertoa jotain uutta ja merkittävää ajankohtaisista asioista. Kun kielitieteellisessä tutkimuksessa tarkastellaan uutista, tekstilajista annetaan usein hyvin prototyyppinen kuva. Uutisen rakenteellisena kuvana pidetään kärjellään seisovaa kolmiota, jolla halutaan korostaa sitä, että tekstin otsikko ja alku kertovat tärkeimmät asiat ja että aloitus toteuttaa viestinnällisesti aina tiedonvälitystä. Useimmiten esimerkiksi aiheesta, alasta, julkaisukanavasta tai kirjoittajasta aiheutuva variaatiota ei oteta huomioon. Käytännössä uutisteksti voi olla hyvin monenlainen, minkä olen hällunnut ottaa huomioon aineiston analyysissa.

Uutisen viestinnällisistä funktioista tiedonvälitys leimaa tekstilajia eniten, mitä myös esimerkiksi professori Veikko Pietilä on korostanut. Pidän erittäin osuvana hänen esittämänsä tarkentavaa kuvausta. Uutisessa kyse on paitsi tiedonvälityksestä myös ”yhteisyyden luomisesta, rituaalista, arkijärkisen konsensuksen ylläpidosta, sosiaalisista suhteista ja sosiaalisesta organisoitumisesta”. (Pietilä 1993: 354–355.) Mediateksteissä vastaanottaja on otettava huomioon, mikä tarkoittaa tekstin käsittelemistä lukijaa varten. Siksi selkokirjoittamisessa on hyvin paljon yleisiä journalistisen kirjoittamisen piirteitä.

Olen maininnut jo useita kertoja sanan *kielenkäyttö* – ja mainitsen vielä muutaman kerran. Koska tutkin tekstejä eli käytössä olevaa kieltä, tarkastelutapani on funktionaalinen. Tutkimukseni kuuluu kielitieteessä tekstintutkimuksen alaan, josta aiemmin puhuttiin tekstilingvistiikkana. Tarkastelussa korostuu tekstisemantiikka. Teoriapohjana on systeemis-funktionaalinen kielioppi, joka on kirjoitettu englannin kielestä mutta jonka periaatteet ovat erittäin käyttökelpoisia suomen kielessäkin. Huomio kiinnittyy tekstissä toteutuneisiin kielellisiin valintoihin ja merkityksenantoon, mutta siinä pääs-

tään kuitenkin yksittäisten rakenteiden tasolle. Yhdistän funktionaalisuuteen ajatuksen merkityksen, kontekstuaalisuudesta, konstruktivisuudesta ja sosiaalisuudesta.

Tutkimukseni on pääosin kvalitatiivinen. Analysoin ja vertailen Suomen tietotoinaston julkaisemia uutisia ja niiden pohjalta kirjoitettuja selkoversioita. Kuvaan, luokittelen ja selitän tekstien yhtäläisyyksiä ja eroja. Tutkimus antaa siksi kuvaa selkokirjoittajan kirjoitusprosessista. Funktionaalisesti tarkastellen tutkin teksteistä sitä, miten kielellä luodaan ja ylläpidetään vuorovaikutusta, miten kieli konstruoi kokemuksia käsitteellistämällä ja luokittelemalla ja miten teksti järjestyy kielelliseksi viestiksi. Aineistoni lähtötekstien ja selkoversioiden erot näkyvät näissä kolmessa merkityksenannon eri puolessa. Koska selkoteksteillä on erityinen viestinnällinen funktio, pidän perusteluna puhua selkorekisteristä, joka poikkeaa alaltaan, osallistujarooleiltaan ja ilmeneismuodoiltaan yleiskielisestä ja erottaa lähtötekstit selkoversioista.

Keskeiset tutkimustulokseni ovat laadullisia. En ole esimerkiksi laskenut aineistooni kuuluvien selkotekstien sanojen keskipituutta tai tavumäärää. Sen sijaan käsitelen esimerkkejä, joilla osoitan, että selkoistaja muokkaa tekstiä havainnollisemmaksi jättämällä pois yhdyssanojen abstraktit edusosat *tilanne*, *tapahtuma*, *vaihe*, *tapaus* tai *tausta*. En myöskään ole laskenut, mitkä ovat tekstien yleisimmät sanat. Muiden tutkimusten (ks. Heikkinen, Lehtinen & Lounela 2005) mukaan *ihminen* on selkotekstin kolmanneksi yleisin substantiivi. Aineistoni tarjoaa hyviä esimerkkejä siitä, miten *ihminen*-sanaa käytetään yleisenä toimijana viittaavana, merkitykseltään neutraalina substantiivina ja miten sillä täydennetään lausekkeita ja rakennetaan inkluusiivista ryhmää.

On tärkeää, että tieteellisellä tutkimuksella on selviä käytännön sovelluksia. Oman tutkimukseni tulokset ovat hyödynnettävissä esimerkiksi tekstilajitutkimuksessa, selkokielisen viestinnän kehittämisessä, kirjoittamisen ja tekstinhuollon opettamisessa ja tekstien arvioinnissa. Selkoversioiden tutkimus antaa vastauksia siihen, minkälaiset tekstin muutokset selkeyttävät merkityksenantoa ja mihin pitää kiinnittää huomiota, jotta teksti täyttäisi viestinnällisen tarkoituksensa. Jatkotutkimuksessa olisi ehdottomasti otettava mukaan myös reseptio eli tekstien vastaanottajien kokemukset tekstin selkeydestä ja ymmärrettävyydestä.

Lähteet

- HEIKKINEN, VESA – LEHTINEN, OUTI – LOUNELA, MIKKO 2005: Lappeenrantalaismies löi toista nenään baarissa. Uutisia ja uutisia. – Vesa Heikkinen (toim.), *Tekstien arki* s. 231–258. Helsinki: Gaudeamus.
- Jääskeläinen 21.5.2010 = Eduskunnan oikeusasiamies Petri Jääskeläisen ratkaisu 21.5.2010. Dnro 4032/4/08.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tiedote 7.6.2010. Virkakieli poliittisten päättäjien asialistalle. http://www.kotus.fi/files/1425/Tiedote_virkakieli_2010.pdf (11.6.2010).
- PIETILÄ, VEIKKO 1993: On tämä aika kamala – ja kiehtova – peli! – *Virittäjä* 97 s. 345–366.
- VIRTANEN, HANNU 2009: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opike.

Auli Kulkki-Nieminen: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä.* Acta Universitatis Tamperensis 1524. Tampere: Tampereen yliopisto 2010.
<http://acta.uta.fi/pdf/978-951-44-8093-5.pdf>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
Kielikeskus
33014 Tampereen yliopisto
etunimi.sukunimi@uta.fi